

En israellers gensyn med Faaborg-egnen En pilgrimsfærd med modsat fortegn i efteråret 1987

Af Poul Løndal-Nielsen

Kurt Fleischmann forlader Tyskland

For snart 50 år siden foretog en ung mand, Kurt Fleischmann, i efteråret 1938 en togrejse fra Frankfurt til den dengang endnu eksisterende sydfynske jernbanestation Peirup. Hans bagage var overkommelig. Han måtte kun medbringe det allernødvendigste: toiletsager, nattøj og det tøj, han gik og stod i. Absolut ingen værdigenstande og højst 5 mark i rede penge. Alt andet, hvad han iøvrigt måtte have ejet, skulle inden afrejsen afleveres til de daværende tyske myndigheder. Ydermere havde han måttet underskrive en erklæring om, at han aldrig mere ville vende tilbage til det 3. rige, hvilket han nu heller ikke havde planer om.

Hans forældre stammede egentlig fra Letland, men havde boet i Tyskland i mange år og regnede med, indtil Hitler kom til magten, at de var ligeså gode tyskere som deres naboer. Således bar faderen på tyske helte- og festdage det tyske jernkors, som han havde erhvervet for tapper tysk indsats under 1. verdenskrig. Med stolthed, fortæller sønnen.

Nu var alt blevet anderledes, og Kurt Fleischmann forlod altså Tyskland for stedse. I realiteten som statsløs person. At være statsløs er en alvorlig ting i dag og var det i endnu højere grad dengang. Af frygt for den grusomme nabo var nabostaterne uhyre forsigtige med at give husly for politiske og jødiske flygtninge. De blev betragtet med allerstørste mistænksomhed. At Danmark gav indrejsetilladelse, glemmer denne unge mand aldrig. Han havde først forsøgt at komme til Sverige, men Danmark åbnede altså grænsebommen for den statsløse Kurt Fleischmann eller Zwi Peleg, som han rettelig hed. Tyske jøder måtte dengang ikke bære et jødiskklingende navn, men skulle forsynes med et mere tyskklingende.

Zwi Peleg skulle tiltræde en plads som landbrugsmedhjælper her i

Danmark, men det var et erhvervsvalg, som først var truffet kort tid forinden på grund af udviklingen i det nazistiske Tyskland. Han var i gymnasietiden kommet i forbindelse med en zionistisk ungdomsbewægelse og var blevet grebet af dens ideer om, at det eneste og det eneste rigtige var at blive uddannet som landmand og så emigrere til Palæstina for at gendanne dette ørkenland til det, det var engang: landet, der flød med mælk og honning. Tanken forekom ældre jøder utopisk. En jøde kunne handle, blive uddannet som skrædder, men landmand! Det mente de var helt utænkeligt. Men Zwi og andre med ham lod sig ikke afskrække.

Endnu i midten af 30'erne var det muligt et par steder i Tyskland for unge jøder at få en meget kortvarig og formentlig særdeles ufuldkommen landbrugsuddannelse. Nogle af dem fik chancen for videreuddannelse i Danmark, men det har sikkert været nogle ufuldendte landbrugsmedhjælpere, som danske landbohjem åbnede dørene for. Ganske vist kom de altså ikke til at tynge lønningsbudgettet, men nogle steder fik de i det skjulte gode lommepege.

Tyske jøders situation efter Hitlers magtovertagelse

Efter at nazisterne efter Hitlers magtovertagelse i 1939 var begyndt at praktisere deres raceteorier, havde mange, især unge jøder anet uråd, og indtil krigsudbruddet i 1939 var en del af dem emigreret fra Tyskland. Det var i disse år ikke forbundet med større vanskeligheder at opnå udrejsetilladelse. Nazisterne var kun interesseret i at komme af med så mange som muligt.

Vanskeligere var det at få lov til at komme ind i et andet land, ligesom det heller ikke var så lige en sag at få indrejsetilladelse til Palæstina. Oprettelse af kibbutzer havde taget fart i tyverne, men fortsatte, og efter 1933 var der især tilgang af mange unge tyske jøder, for hvem det nok i lige så høj grad var ønsket om at få deres egen nationale stat som religiøse motiver, der fik dem til at drage mod Palæstina.

Moderne historikere er tilbøjelige til at rette en hård kritik mod danske myndigheders holdning over for flygtninge og indrejsesøgende i trediverne. Glemmes må det imidlertid ikke, at det var Danmark ikke alene om. Andre af Tysklands nabostater var ikke spor bedre, snarere tværtimod, og navnlig er det værd at notere, at det faktisk lykkedes et par danske organisationer og flere enkeltpersoner i samarbejde med danske og tyske jødiske organisationer at redde omkring 1500 unge mænd og 4–500 børn ud af det nazistiske helvede. Herom har besættelsestidens historiker Jørgen Hæstrup fortalt udførligt i sin bog »Dengang i Danmark« (Odense Universitetsforlag).

Langt de fleste af de 1500 unge mænd, som kom til Danmark, blev anbragt på øerne. Sønderjylland var et lukket land. Man frygtede, at der kunne opstå problemer med hjemmetyske nazister, og Jylland blev som helhed i mindre grad nyt hjemsted for de tyske jøder.

På Fyn var formentlig ca. en tredjedel af det samlede antal anbragt. Som det vil fremgå af det følgende, var der under besættelsen alene på Faaborg-egnen op mod 30 unge jøder. Meningen med disse unge jøders ophold her i landet var, at de skulle lære landbrug, men det skulle ske, uden at der var tale om egentlig aflønning. Også dengang var der stor arbejdsløshed, og det måtte ikke hedde sig, at de tog arbejde fra danskerne. Endvidere kunne myndighederne berolige sig selv og eventuel tysk kritik ved at sige, at der kun var tale om et midlertidigt ophold i uddannelsesøjemed.

Hvordan opholdet på Fyn kom til at forløbe for Zwi Peleg, vil fremgå af det følgende.

Zwi Peleg kommer til Enemærkegården

Da Zwi Peleg tog afsked med forældrene, kunne han ikke ane, at deres skæbne blev bedre end de fleste andre tyske jøders. De nåede nemlig at slippe ud, før progromerne for alvor satte ind. Zwi nåede også frem til Peirup station, selv om jernbanefolkene havde kigget noget uforstående på ham, da han undervejs havde spurgt om forbindelse til Odense, med hårdt »d« og tryk på »den«. På Peirup station ventede gårdejer Johannes Larsen fra Enemærkegården, dengang i daglig tale kaldet Amerikanergården, fordi den tidligere havde været ejet af en hjemvendt dansk-amerikaner. Johannes Larsen har næppe haft besvær med at finde den, han søgte, blandt de udstigende.

Han styrede straks hen mod Zwi og spurgte på dansk: »Er du min jøde?« hvilket Zwi naturligvis ikke forstod en lyd af. Alligevel fandt de ud af, at det var dem, der skulle have forbindelse med hinanden, og Zwi kom med ud til Enemærkegård, hvor han fik sin første danske landbrugsuddannelse.

Han blev indlogeret på karlekammeret, og næste morgen begyndte arbejdsdagen. Det var i roeoptagningens tid. Dengang foregik det pr. håndkraft og med en arbejdsdag på 10–12 timer. I begyndelsen uden at kunne kommunikere med nogen der på gården, hvor alle talte fynsk, hvilket sprog ikke var blandt de fire, som Zwi ellers beherskede. Han lærte dog hurtigt også at tale dette sprog, men erfarede senere, da han begyndte at komme i præste- og lærerhjem, at visse udtryk, som er gangbare på mark og i kostald, ikke er så velanbragte i stuer med bonede gulve.

Zwi Peleg, fotograferet 1987 foran Enemærkegård i Åstrup, hvor han tjente 1938-39, efter at han som jøde var flygtet fra Tyskland.

Enemærkegård var en hård arbejdsplads, dog næppe hårdere end den var på alle andre større gårde dengang, »og det var jo ikke hårdere for mig end for de andre danske landbrugsmedhjælpere, vi blev behandlet ens«, understreger Zwi nu 50 år efter. Sådan var forholdene dengang.

Karlekamrene var særdeles enkelt udstyret. Seng, skab, som man vist for øvrigt selv medbragte, bord og stol, det var alt, og oftest var karlekamrene placeret umiddelbart op til ko- eller hestestalden.

Zwi vakte i begyndelsen stor opsigt blandt de andre karle på gården ved at afføre sig sit tøj, når han om aftenen skulle i seng, og pyjamas var en aldeles ukendt beklædningsgenstand dengang. Et udtryk for alt for fine manerer, mente man. Ret snart lærte Zwi imidlertid, at det var nødvendigt med meget tøj på om natten, hvis man skulle holde varmen.

Krystalnatten

Den 9. november 1938, altså ret kort efter at Zwi var kommet til Enemærkegård, var der fødselsdag på gården, og om aftenen, da man sad

inde i stuen og hørte radioavis, kiggede alle pludselig hen på Zwi, der kun opfattede, at speakeren nævnte noget om Tyskland og også nævnte tyske stednavne, bl.a. Frankfurt. På Johannes Larsens mine-spil kunne han se, at der var tale om noget alvorligt. Gårdejeren bragte Zwi hen til lærerparret Nina og Viggo Würden Petersen på Åstrup skole. De var tyskkyndige, og her erfarede Zwi så om Krystalnatten, denne aften og nat, hvor nazistiske horder over hele Tyskland hær-gede alle jødiske forretninger og hjem, og hvor titusinder blev kastet i fængsel uden lov og dom. Også Zwis forældre.

Hvad jødeforfølgelserne skulle udvikle sig til, kunne han naturligvis ikke have nogen anelse om denne aften, men Zwi husker sin ængstelse for forældrenes skæbne, fordi Frankfurts navn var blevet nævnt blandt de byer, hvor der havde været store optøjer. Det første besøg i Åstrup skole skulle imidlertid udvikle sig til at blive et betydningsfuldt ven-skab for Zwi. Han kom meget i dette hjem, også efter at han var flyttet ud på Horneland. Et stykke praktisk pædagogik blev det også til på Åstrup skole. Han lærte lærerbørnene tysk, og de lærte ham dansk.

En anden vigtig forbindelse etableredes også i denne tid. En aften, da Zwi og en anden ung jøde, som i mellemtiden var kommet til nabo-gården, var på vej til Åstrup skole på cykel, passerede de to unge piger. Da de var ud for pigerne, siger den ene af dem: »Wir sprechen auch Deutsch«.

At det var tysk tale, registreredes først et stykke længere henne ad vejen, hvor Zwi sagde: »Var det ikke tysk, de talte?« Han sprang af cyklen, påstående at den var punkteret, hvilket pigerne nok har kon-stateret var noget i strid med sandheden. Pigerne var også på vej til Åstrup skole. Det var maskinfabrikant Jens Nielsens døtre fra Vester Åby, og dette møde blev starten på et nyt bekendtskab. Maskinabri-kantens hjem blev hyppigt besøgt både af Zwi, men også af de andre unge jøder dér på egnen. Her var man sprogkyndig, lyttede til uden-landsk radio, og man var musikinteresseret, så her blev udviklet et venskab, som har holdt sig indtil nu.

Opholdet på Lille Solbjerg

Opholdet på Enemærkegård kom til at strække sig over et år, og Zwis næste plads blev på den mindre gård Lille Solbjerg i Diernæs hos Thea og Niels Madsen. Uden tvivl blev det her, at det mest hjertelige for-hold mellem flygtning og plejehjem opstod. Hvor hjerteligt fik vi et ty-deligt indtryk af, da vi under vor rundtur med Zwi i 1987 blev modta-get af Thea, som stadig lever på gården. Her var tale om ægte gensyns-

Til venstre Zwi Peleg, til højre hans tidligere modmoder, som han genså under sit besøg i Diernæs i 1987.

glæde, omfavnelser og tårer i øjnene. Thea taler om »vor Kurt«; dengang var han stadig Kurt, og endnu 50 år efter taler Zwi om »vore marker«.

Der opstod et meget tæt forhold her.

Zwi erindrer således, at han, når han kolde vinterdage var beskæftiget med ajleudkørsel, blev modtaget af Thea, når han kom tilbage fra marken. Hun stod parat med varm æggepunch. Om aftenen samledes man i den varme stue hos denne opvakte højskolebonde og hans kone. Der var bøger i reolen, og dagens aviser blev læst og diskuteret.

Markerne til Lille Solbjerg ligger i et særdeles bakket terræn, og Zwi erindrer med stor glæde efterårsdagene med pløjning her på gården. »Intet er så godt for tankevirkning som at gå bag en hestetrukket plov og så i dette terræn, hvor der er den skønneste udsigt over det sydfynske øhav«, erklærer han. Han er stadig, næsten 50 år efter, fuldt fortrolig med geografien. Han udpeger med stor sikkerhed de forskellige øer for os.

En af forudsætningerne for de unge jøders ophold her i landet havde fra begyndelsen været, at de ikke måtte opholde sig for længe på samme sted. Meningen var jo, at de skulle videre til Palæstina, og derfor måtte det forhindres, at de blev knyttet for fast til enkelte familier, så en senere emigration ville betyde, at der var opstået forhold, der var svære at adskille, så efter et års tid på Lille Solbjerg blev der taget afsked med Thea og Niels Madsen.

Lille Solbjerg i Diernæs, hvor Zwi Peleg tjente 1939–40.

Mælkekusk og landvæsenselev på Horneland

Det første sted på Horneland, som blev Zwis nye hjem, erindrer han med liden glæde. Det var en gård, som havde et ilde ry som et dårligt madsted. Man sultede simpelthen. Her var han kun 3–4 måneder, men i den tid cyklede han, så snart lejlighed gaves, til Horne for hos bageren at bede om gammelt wienerbrød. Tonen på gården var hård og upersonlig, så det blev en brat overgang fra opholdet på Lille Solbjerg. Zwi ønsker ikke at gense gården under vor rundtur. For mange dårlige minder er knyttet til stedet. Det eneste, han erindrer med glæde, er gårdens heste. »Pragfulde dyr«, erklærer han.

Efter dette korte ophold kom han til Malmosegård i Bjerne, hvor han blev glad for at være. Her blev han mælkekusk med en daglig tur til Horne mejeri. »Den jødiske mælkekusk« blev hans tilnavn. Mælkekusk dengang var nemlig meget mere end det at sørge for, at landmændenes mælk blev bragt til mejeriet. Mælkekusken var også manden, der sørgede for en masse forskellige ærinder for folk på ruten,

hvad enten de var mælkeleverandører eller ej. Bud til købmand, bager, karetmager, kogekone eller måske var det postbesørgelse. Uhyre praktisk i en tid, hvor det var mere besværligt og tidkrævende at komme fra sted til sted.

Således fik Zwi en masse nye bekendtskaber, og han lærte efterhånden at forstå, at når fynboer sagde: »Kig indenfor, når du har tid og lyst«, ja, så mente de det faktisk. I begyndelsen havde han mødt den slags med mistro. Nu opdagede han, at det var et udslag af fynsk gæstfrihed, og det havde slet ikke noget med hemmeligt politi at gøre. Fynsk nysgerrighed eller videbegær har dog utvivlsomt også spillet en rolle.

På mælkeruten lå også Bjerne skole, hvor lærerparret Eva og Niels Lomholt Thomsen boede. Her blev Zwi næsten en søn af huset; ægteskabet var nemlig barnløst. Her lærte han højskolesangbogen at kende. Eva spillede, og alle tre sang, især Grundtvigs sange. Med Grundtvig og forklaringen om dansk demokrati blev der åbnet en helt ny verden for Zwi, en verden han næppe havde troet eksisterede. Opholdet på Malmosegård kom til at strække sig over det meste af et par år, hvorefter han flyttede til Hvedholm avlsgård, som blev hans sidste arbejdsplads i denne periode, og hvor hans officielle titel nu var landvæsenselev.

Den daværende ejer var kendt for at nære visse sympatier for systemet sydpå, men det var åbenbart ikke værre, end at han antog jødiske flygtninge. Måske var det især ensretningen og strækmarchen, der har betaget ham. I hvert fald skulle tingene på Hvedholm også foregå med militær præcision.

Når morgentjenesten i hestestalden begyndte, i sommerhalvåret kl. 5, stod karle og elever ud for deres spand heste i retstilling, mens underforvalteren skridtede fronten af for at konstatere, om alle var mødt. Der var dengang ikke mindre end 14 spand heste på Hvedholm. Når det så var konstateret, at alle var mødt, lød kommandoen: »Fat striglerne« og derefter »Strigling begynd«, og således fortsatte det.

Når man efter morgenmåltidet red ud i marken i streng nummerorden, forkarl, andenkarl o.s.v., stod godsejeren på trappen og betragtede forbidefileringen, og alle viste deres ærbødighed og respekt for herren ved at lette på kasketten. At Zwi en dag vovede at gemme kasketten inde under blusen, så han undgik at hilse, medførte dog ingen reprimande, men nok beundrende sideblikke fra medtjenerne.

Zwi erindrer fra høstarbejdet, hvor selvbinderne kørte i en lang række efter hinanden, at stop kun blev tolereret i yderste nødstilfælde. Sprang høstbindegarnet f.eks., måtte man se at få det knyttet igen – uden stop.

Zwi blev i denne periode en slags fører eller formand for de unge jøder på Faaborg-egnen, der trods tysk besættelse af Danmark og tysk fremgang på alle fronter, alligevel ikke havde opgivet håbet om engang at komme til Palæstina. Efter fyraften samledes de ofte forskellige steder, bl.a. i våbenhusene i Horne og Diernæs kirker, hvor de drøftede deres situation. Flugtplaner blev også diskuteret, ligesom Zwi begyndte at undervise i hebraisk. Præsterne på Faaborg-egnen var iøvrigt også blandt de unge jøders hjælpere og blandt dem, der åbnede dørene for dem. Det var under opholdet her på Hvedholm, at Zwi oplevede den 29. august 1943, hvor regeringen Scavenius holdt op med at fungere, og hvor alle danske jøder blev bragt i en ny og dødsensfarlig situation. De var tiltænkt samme skæbne, som blev jøderne i andre besatte lande til del.

Flugten til Sverige

Som det måske vil erindres, røbede en tysk marineattaché, Duckwitz, over for den socialdemokratiske politiker, senere statsminister Hans Hedtoft, at en tysk aktion mod de danske jøder var beordret af Hitler og var under forberedelse.

Hedtoft lod hemmeligheden gå videre til Mosaik Trossamfund i København, og takket være dette reddede de allerfleste danske jøder livet ved flygtningetransporterne til Sverige, hvor de fandt ly indtil befrielsen i 1945.

»Os unge flygtninge tænkte Mosaik Trossamfund imidlertid ikke på,« siger Zwi. Det har Hedtofts sekretær æren for. Hun havde åbenbart forbindelse til flygtningene, for en skønne dag i september 1943 stod der pludselig en vildtfremmed mand over for Zwi ude på Hvedholms marker. Han meddelte, at Zwi og de andre jøder på Faaborg-egnen hurtigst muligt skulle »gå under jorden«, som man kaldte det dengang. Senere måtte de så selv finde ud af, hvordan de kunne komme til Sverige.

Zwi spændte fra og gik til godsejeren og fortalte, at nu holdt han op med at arbejde på Hvedholm. Årsagen hertil turde han ikke fortælle. Godsejeren blev opbragt og erklærede, at sådan kunne man ikke opføre sig på Hvedholm, og da Zwi insisterede, fik han at vide, at han så havde mistet retten til sit løntilgodehavende. Zwi måtte altså gå uden at få sin løn, men der er den pikante tilføjelse, at da Zwi efter befrielsen opsøgte godsejeren, blev han modtaget som en hædersgæst. Løntilgodehavendet blev udbetalt uden påkrav. Det var endda blevet tredoblet, men det var måske et forsøg på at købe aflad.

De 30 jøder blev gemt i et sommerhus i en skov ved Sinebjerg tilhørende pastor Fabricius i Gestelev. Datteren fra Margretelund, Else Lund, lærer Sørensen i Horne, pastor Østrup i Horne og pastor Andersen i Vester Åby dannede tilsammen en komité, som sørgede for forbindelse med omverdenen og for de daglige fornødenheder. Else Lund var for det meste forbindelsesofficeren.

Da der var gået nogen tid, og der ikke var sket noget, blev Zwi imidlertid utålmodig og vovede trods skærpet tysk kontrol alle vegne, bl.a. ved Storebæltsoverfarten, at rejse til København for at opsøge de forbindelser, som man havde her. Her fik han organiseret overfarten til Sverige for sig og sine kammerater, så det lykkedes for dem allesammen at komme over til Sverige og dermed i sikkerhed for tyskerne.

Zwi fik under forberedelserne opgivet adresser på nogle mennesker, som sikkert ville hjælpe med penge til overfarten. Det var nogle for Zwi aldeles vildtfremmede mennesker, men i løbet af ganske kort tid havde han lommerne fyldt med pengesedler, som han altså fik overdraget uden nogen form for kvittering. Pågældende vidste, at man ikke kom over uden penge, og så gav man altså. Det er også en ting, som Zwi aldrig glemmer fra den tid i Danmark.

Rejsen til Israel

Overfarten til Sverige med en fiskekutter fra Frihavnen i København i oktober 1943 gik godt i ly af mørke, og uden at tyskerne opdagede dem. I Sverige var Zwi beskæftiget forskellige steder, men efter befrielsen vendte han tilbage til Danmark. Palæstina var dog stadig endemålet. Trods krigsophøret var det imidlertid lige vanskeligt at komme ind i det forjættede land, om ikke værre. Det engelske mandatstyre, som stadig fungerede, tillod af hensyn til araberne, som man gerne ville være gode venner med, ikke jødisk indvandring.

Så forsøgte man sig på andre måder, og i 1947 kom Zwi med et chartret skib, som fra starten i København var fyldt, men som i en italiensk havn blev aldeles overfyldt, bl.a. med et stort antal tidligere kz-fanger.

Man nåede Haifas yderrev, men her blev skibet opbragt af engelske marinefartøjer. Jøderne blev overmandet og sendt i fangelejr på Cypern, hvor Zwi så måtte tilbringe et års tid bag pigtråd, før den nye selvstændige stat Israel var en realitet.

En vigtig ting for Zwi skete under opholdet på Cypern. Englænderne måtte for at klare de sundhedsmæssige forhold i lejren (mange af fangerne var jo som tidligere kz-fanger nærmest omvandrende skelletter) indkalde læger og sygeplejersker fra Palæstina, d.v.s. jødiske folk. Blandt dem var en ung jordemoder, Chava, som allerede i 1934

sammen med sine forældre var kommet hertil fra Tyskland. Chava blev Zwis kone, og siden 1948 har de været medlemmer af en af de ældste kibbutzer i Israel, S'dot Yam. Den ligger lige ud til Middelhavet ved det gamle Kæserea, ikke langt fra den moderne by Natyana, hvor mange danske slikker solskin.

Mens Chava arbejder på et hospital uden for kibbutzen, men afleverer sin løn til kibbutzens fælleshusholdning, har Zwi alle årene været beskæftiget i selve kibbutzen, først og fremmest i det store landbrug, men han har også ledet en foderstof- og gødningsfabrik i lejren.

Dengang i Danmark

Gennem årene har Chava og Zwi Peleg modtaget mange gæster fra Danmark, ligesom de selv med mellemrum besøger Danmark, hvor Zwi i forskellige foreninger fortæller om sit liv. I Israel er han formand for en forening, der hedder »Dengang i Danmark«. Navnet er ikke tilfældigt. Som tidligere omtalt er det også titlen på Jørgen Hæstrups bog, og Zwi er en af Jørgens Hæstrups kilder. Den israelske forening »Dengang i Danmark« har som medlemmer alle de tidligere jødiske landbrugsstuderende i Danmark. Den omfatter i dag ca. 250 medlemmer.

Danmark har en meget høj stjerne i Israel på grund af vor indsats for jøder før og under besættelsen, og Zwi er en af de israelere, som siger, at dette aldrig må glemmes, og som altså gør en hel del for, at det heller ikke bliver tilfældet.

Det var en stor oplevelse for den, der skriver disse linier, at ledsage Zwi på »pilgrimsfærden« i september 1987 til Faaborg-egnen. Men noget beskæmmet blev man, da man blev nødt til at indrømme, at Zwi faktisk havde større kendskab til veje og stier end skribenten, der dog er barnefødt på egnen.

Efterskrift

Efter udarbejdelsen af denne artikel kom i slutningen af september 1988 meddelelse om, at Zwi Peleg pludselig var afgået ved døden i S'dot Yam. Han havde været på foredragsturné i Danmark og Sverige, men på vej til Svejts, hvor han ville besøge en ven, følte han sig sløj og måtte afbryde Europa-turneen og rejse hjem.

Under dette sidste besøg i Danmark var det tydeligt, at Zwi Peleg følte sig berørt af udviklingen såvel i Danmark som i Israel. Danmark har ved hans død mistet en god ven.